

Kraków, 13 czerwca 2023 roku

Dr hab. Anna Czarna, prof. UJ
Instytut Psychologii Stosowanej
Uniwersytetu Jagiellońskiego

**Załącznik: Dodatkowe uwagi szczegółowe do rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki
Potockiej**

Wątpliwe, problematyczne:

- Str. 14: „Większość społeczeństwa posiada zwierzęta, uzależnia swoje dochody od ich hodowli” (następuje po tym informacja, że w Polsce 59% osób posiadało zwierzę gospodarskie lub domowe, z czego 24% deklarowało, że są to zwierzęta gospodarskie (świnie, krowy, owce, drób)”. Zakładając, że zwierzęta gospodarskie są źródłem dochodu, wynika z tego, że jedynie 14% społeczeństwa uzależnia swoje dochody od hodowli zwierząt.
- Str. 18: „DeWall i in. (2011) twierdzą, że przemoc to “każdy agresywny akt, mający na celu wyrządzenie skrajnej krzywdy fizycznej, takiej jak zranienie lub śmierć (s. 246), jednak słabość tej definicji tkwi w braku możliwości odróżnienia przemocy od samoobrony (Hamby, 2017).”. Samoobrona to obrona siebie, jej celem zatem per se nie jest wyrządzenie skrajnej krzywdy fizycznej.
- Str. 24: „We wspólnotach zajmujących się szkoleniem zwierząt sposób nauczania zwierząt w znacznej części oparty jest na karaniu i zastraszaniu, a zatem na przemocy (Włodarczyk, 2017, 2018; Hiby i in., 2004; Greenebaum, 2010).” Wydaje się, że twierdzenie to jest nieco nieaktualne, przedawnione – większość wspólnot zajmujących się szkoleniem zwierząt sposób nauczania zwierząt opiera na nagradzaniu. Podobnie jak w przypadku wychowywania dzieci. Nie ma raczej mowy o karaniu i zastraszaniu, chyba, żeby traktować brak nagrody jako karanie i zastraszanie.
- Str. 107: „Wielu autorów (De Waal, 2013; Graham i in., 2013; Haidt, 2014; Krebs, 2008) wskazuje, że moralność intuicyjna, jako adaptacja ewolucyjna, jest sposobem, a nie konsekwencją rozstrzygania konfliktów w obrębie grupy i służy lepszemu funkcjonowaniu tych grup oraz wzmacnianiu więzi interpersonalnych”. Proponuję rozwinąć tę myśl – jakie jest uzasadnienie takiego twierdzenia? Adaptacje ewolucyjne właśnie dlatego przetrwały i przetrwają, że są skuteczne, a więc ich istnienie jest konsekwencją ich skuteczności w rozstrzyganiu konfliktów itd. itp. Z tego powodu to zastrzeżenie czy rozróżnienie wydaje mi się błędne – proszę o rozwinięcie myśli (lub usunięcie tego fragmentu).

Językowo niefortunne:

- Str. 44: „Po drugie w relacjach ze zwierzętami, w sytuacji konfliktu wartości, ludzie dewaluują wartości ważne dla zwierząt, ale i samych zwierząt, ich życie i status moralny, a także dementalizują i infrahumanizują zwierzęta (Aaltola, 2010; Bastian i in., 2012; Bilewicz i in., 2011; Cohen i in., 200; Loughnan i in., 2010; 2012) Dzieje się ta za pomocą obniżania potencjału umysłu zwierząt, złożoności ich życia wewnętrznego i stanów mentalnych” (str. 44). Zarówno „wartości ważne dla zwierząt”, przynajmniej traktując wartości tak jak definiuje je psychologia jest nieco niefortunnym określeniem, jak i „obniżanie potencjału umysłu”. Kwestia posiadania wartości przez zwierzęta (i jak taka aksjologia zwierzęca miałaby wyglądać) – nie jest do dziś rozstrzygnięta (dla przykładu, Cochrane, 2009, opowiada się przeciw twierdzeniu, że zwierzęta są inherentnie i nieinstrumentalnie zainteresowane wolnością, argumentując, że zwierzęta nie mają poczucia dobra i zła; z kolei Dennett, 1995, dochodzi do nieco bardziej podstawowego wniosku, że można uznać, że wszelkie zwierzęta, włącznie z amebami, mają pewne przekonania, wierzenia, jeżeli przyjmie się najbardziej liberalną definicję przekonań; jest to jednak nadal dalekie od stwierdzenia, że zwierzęta mają wartości). Rozumiem, że można mieć swoje poglądy na ten temat, dlatego nie upieram się przy zmianie tego zdania, natomiast proponuję napisać „obniżanie subiektywnej oceny potencjału umysłu zwierząt” albo „obniżenie percepcji potencjału” zamiast „obniżanie potencjału” (chyba, że mowa jest tu o jakimś uszkodzeniu ciała).

- W tekście wielokrotnie pojawia się określenie „świadomość osobowości” (na str. 45, str. 99). Co to oznacza? O ile myślę, że możemy się zgodzić, że zwierzęta mają osobowości, a także, że posiadanie przez nie świadomości jest obecnie nadal przedmiotem badań, a o tyle teza o posiadaniu świadomości osobowości wydaje się przesadzona – można sądzić, że nawet nie wszyscy ludzie mają świadomość swojej (czy cudzej) osobowości. Jeżeli nie jest to jakiś błąd, a celowe sformułowanie, zachęcam do przedstawienia argumentacji za tezą o posiadaniu przez zwierzęta świadomości osobowości.

- Str. 46: „im wyższy poziom fundamentów wspólnotowych, tym wyższa przemoc”. Warto zamienić ten skrót myślowy na inne sformułowanie (w całej pracy). Ostatecznie nie stosowano w badaniach miary behawioralnej, nie było pomiaru właściwej przemocy, a jedynie deklaracji przemocy lub jej intencji. To samo na str. 48: „Badanie 1 przeprowadzono metodą papier-olówek i sprawdzano w nim najpierw, które fundamenty moralne są najważniejszymi predyktorami przemocy instrumentalnej wobec zwierząt.”(str. 48). Dalej „W badaniu 2 (...) podjęto próby manipulacji fundamentami troski i autorytetu” (str. 48) – tutaj (i w wszędzie

gdzie jest o tej manipulacji mowa) może warto napisać o (manipulacji poziomem) aktywizacji tych fundamentów zamiast manipulacji fundamentami.

- Str. 49: „kontrolowano alternatywne wyjaśnienia mechanizmu mediacyjnego” – kontrolować można zmienne (statystycznie), a nie wyjaśnienia. Warto to przeformułować.

- w pracy znajduje się duża liczba skrótów myślowych, które dla nowego czytelnika są trudne do zrozumienia. Np. Str. 67: „wyższy status oznacza mniejszą przemoc” – słowo „oznacza” wydaje się tu nie pasować. Warto użyć innego słowa zamiast „oznacza” (np. „jest negatywnym predyktorem”). To samo słowo jest dwukrotnie użyte na str. 75 („wyższy autorytet (mundurowi) oznacza niższy status odbiorcy moralnego”, „wyższa troska (wolontariusze) oznacza wyższy status”), oraz str. 111 („oznaczać”), str. 180 „oznacza”. Warto wszędzie zmienić.

- Str. 73 (oraz w Załącznikach): „oznaczenie ankiet” brzmi niezręcznie. Może lepiej napisać o „identyfikacji” ankiet, w których odpowiedzi były udzielane losowo, przypadkowo oraz bez czytania pytań i instrukcji.” (str. 73). „Oznaczenie” sugeruje, że wiadomo było z góry które z nich mają takie odpowiedzi.

- Str. 74-75: „zaplanowano zarówno status odbiorcy moralnego, jak i antropomorfizację” to skrót myślowy, który sprawia wrażenie języka kolokwialnego. Warto dodać np. „uwzględnić zmienne” „albo przetestować”.

- Str. 80: „dane były zgodne z hipotezami”. Proponuję zmienić na „wyniki były zgodne z hipotezami”.

- Str. 83: „Dalsze badania wymagają weryfikacji...”. Proponuję inaczej sformułować to zdanie. Weryfikacji wymagają hipotezy.

- Str. 85: „Podniesienie statusu odbiorcy moralnego zwierząt zmniejsza przemoc instrumentalną wobec nich”. Słowo „zmniejsza” nie odpowiada temu co obserwujemy w tym badaniu poprzecznym bez pomiaru bazalnego i powtarzanego gdzie żadne zmiany w czasie nie są mierzone. Ściśle rzecz biorąc, nic się nie „zmniejsza”, a użycie tego słowa w hipotezie jest zwodnicze. O „zmniejszeniu” mowa jest też na str. 100.

- Str. 110: „generalizacja wyników jest ograniczona”. Proponuję zamienić na „możliwości generalizacji są ograniczone”.

Niejasne, niezrozumiałe, nieścisłe:

- Str. 48: „Dwa badania miały charakter korelacyjny: jedno było w schemacie quasi-eksperymentalnym, a jedno eksperymentalnym i poprzedzone zostało pilotażem”. To zdanie jest niezrozumiałe.

- Str. 70: „Replikowano także efekt wykazany w badaniu 1” – nie jest jasne, który efekt Autorka ma na myśli. Warto doprecyzować.

- Str. 74: „Pierwszą grupę stanowili specjaliści od marketingu (marketing), u których oczekiwano niższego poziomu troski i autorytetu niż w przypadku pozostałych dwóch grup”. Problem z tym zdaniem jest taki, że zawiera ono koniunkcję: specjaliści od marketingu powinni mieć zatem niższy poziom zarówno troski jak i autorytetu od pozostałych dwóch grup. Zakładam, że jednak nie to było intencją Autorki. Oczekiwane było najprawdopodobniej, że specjaliści od marketingu będą mieli niższy poziom autorytetu (ale niekoniecznie troski) od mundurowych, natomiast niższy poziom troski (ale niekoniecznie autorytetu) od wolontariuszy. Proponuję sformułować to zdanie tak, żeby było logicznie prawdziwe.

- Str. 75: Nie jest jasne który efekt jest wzmiankowany w zdaniu „Prerejestrowane na OSF hipotezy dotyczące efektu bezpośredniego, pominięto, uznając, że są one wątkiem pobocznym w niniejszej pracy”

- Str. 82-83: „Mimo, że wykazano wyższy poziom autorytetu w grupie mundurowi, nie wystąpił jednocześnie wyższy poziom przemocy instrumentalnej. Może to wynikać z faktu, że różnice w fundamentach pomiędzy grupami były mniejsze niż oczekiwano, a mając na uwadze, że wszystkie zmienne w modelu wyjaśniają w poprzednich badaniach 35-45% wariancji przemocy instrumentalnej (rysunki 4 i 5), efekt różnic pomiędzy grupami, choć zachował zgodny z modelem kierunek dodatni, nie był istotny statystycznie”. Logiczny sens tego zdania umyka czytelnikowi. Związek ilości wyjaśnionej wariancji w poprzednich badaniach z nieistotnością różnic nie jest jasny. Warto znaleźć prostszy i bardziej bezpośredni sposób wyjaśnienia tego związku.

- Str. 86: „Analiza czasu wypełniania ankiety przeprowadzona na tej próbie liczącej 597 osób (i określanej dalej jako „dane niefiltrowane”) wykazała, że – niestety – znacząca część respondentów potrzebowała na ukończenie procedury bardzo długiego czasu. Jako, że istotą badania, była weryfikacja hipotez dotyczących wpływu manipulacji eksperymentalnej, w ostatecznej analizie uwzględniono jedynie osoby, które zrealizowały całość procedury w czasie krótszym niż 30 minut.”. Proponuję usunąć słowo „niestety” i uzupełnić ten wywód o informację, która wydaje się tu kluczowa, a nie została wyrażona explicite: zakładano, że skutki manipulacji eksperymentalnej były krótkotrwałe.

- Str. 112: „Wykazana w projekcie pośrednia rola statusu odbiorcy moralnego nie wyjaśnia w pełni wariancji przemocy instrumentalnej wynikającej z fundamentów moralnych – zarówno wspólnotowych jak i indywidualistycznych (tabele 10, 16). Dostarcza to argumentów w dyskusji wokół MFT (...) pokazując, że ludzie jako realni lub potencjalni sprawcy moralni

uwzględniają zarówno fundamenty moralne jak i status odbiorcy moralnego”. Wniosek sformułowany w drugim zdaniu nie jest dla mnie jasny, nie wydaje się być logiczną konsekwencją zdania poprzedniego. Ze zdania poprzedniego wynika raczej, że istnieją jeszcze inne, dotychczas nie poznane mechanizmy, mediatory przemocy niż postrzegany status odbiorcy moralnego.

Niektóre błędy stylistyczne, językowe i edytorskie, „literówki”:

- str. 16 (dwie literówki), str. 44 (Cohen – data), str. 45 („od”), str. 48 („jako”), str. 49 („heteroscedastyczność”), str. 66 oraz 76 („stateczna”), str. 85 („prerejestrowanana”), str. 96 („zwiększono trafności zewnętrzna”), str. str. 98 („Hipoteza H1.C i”), str. 99 („interpretację polityczno-historycznych uwarunkowania”; „nie postrzegają hodowli i wykorzystywaniu”), str. 100 („do ustalenie” oraz niepotrzebny przecinek), str. 101 („proponują (Lowell, 2012)”), str. 103 („lepsze rozpoznowaniem”), str. 104 („wiązała się z (..) ograniczaniu przemocy”; „mogło być niewielkie zróżnicowania zmiennej”; „inną przyczyną jednak stanowić może”), str. 105 („nie łączenie”), str. 106 („przez w”), str. 109 („ograniczony było”; postawy „determinuje”), str. 113 („postaw dla zwierząt”), str. 160 („istotność poniżej $p = 0,05$ ”, powinno być „powyżej”, p powinno być kursywą; „modelach mediacyjnym rodzaju wydarzenia”; „bez uwzględnieni”; „wyjaśniały” – brak podmiotu; „co interpretowane jest to”), str. 170 (formatowanie liczb w tabeli – również liczba miejsc po przecinku na str. 72), str. 172 („błędne” zamiast „błędnych”), str. 173 (wyniki „wyjaśnia”, „uwzględnieniem płcią”), str. 180 („uwzględnienia status”), str. 182 (w tabeli użyte zero jak i pauza – czym się różnią?; mowa o trzech warunkach eksperymentalnych, podczas gdy wszędzie indziej mowa o dwóch warunkach eksperymentalnych oraz kontrolnym), str. 186 (ostatnie zdanie – czego dotyczy „ją”?), str. 188 („kontaście”), str. 191 („przewali”)

- W niektórych miejscach brakuje właściwych orzeczeń, zastosowane są skróty myślowe, nieco kolokwialne, np. „Dwa badania miały charakter korelacyjny: jedno było w schemacie quasi-eksperymentalnym, a jedno eksperymentalnym i poprzedzone zostało pilotażem” (str. 48). Proponuję dodać „wykonane” (i wyjaśnić kwestię korelacyjnego vs eksperymentalnego charakteru tych badań).

„Pierwszą grupę stanowili specjaliści od marketingu (marketing), u których oczekiwano niższego poziomu troski i autorytetu niż w przypadku pozostałych dwóch grup” (str. 74). Proponuję przeformułować na bardziej formalny język i zmienić odpowiednio dostosowując do faktów.

Formatowanie literatury cytowanej zawiera drobne błędy, dotyczące m.in. wielkości liter, braku miejsca wydawnictwa, m.in. w tekstach autorów: Castilla-Esteves; Clarke; Cohen;

Cosentino; Craig; Danel; DeLeeuw; Dietz; Efferson; Epley; Farmer; Fazio; Festinger; Fishbein (oba teksty); Friesen; Frimer i dalej (dalej nie sprawdzałam).

Literatura cytowana

Cochrane, A. (2009). Do animals have an interest in liberty?. *Political Studies*, 57(3), 660-679.

Dennett, D. (1995). Do animals have beliefs. W H. L. Roitblat, & J. A. Meyer, J. A. (Red.), *Comparative approaches to cognitive science* (str. 111-118). MIT Press.

Anne Crama